

הרב ראובן הילר

רב בהוד השרון

אוצר בית דין לדעת הרמב"ם

ראשי פרקים

מבוא

1. אוצר בית דין
  2. הרמב"ם אינו מזכיר תקנת אוצר בית דין
  3. התועלת באוצר בית דין
  - א. פתרון החשש למסחר בפרות שביעית
    1. איסור מסחר בפרות שביעית
    2. דרך מסחר בפירות שביעית האפשרית לדעת הרמב"ם
    3. מסחר בהבלעה
    4. סיכום
  - ב. ארגון עבודות הקטיף והיצור
  - ג. חלוקת הפירות
  - ד. פתרון בעיית הכיעור
- סיכום

מבוא

1. אוצר בית דין
תקנה ידועה, חשובה ודי נפוצה בוועדות השמיטה השונות היא תקנת אוצר בית דין, היינו שהחקלאים מפקירים אדמותיהם בפני בית דין, ובית הדין מקבל על אחריותו מינוי פועלים שיעסקו בדרך המותרת בשדות כדי שיהיו פירות טובים לאכול. בית הדין דואג לאתר מכן לקטיף הפירות ולחלוקתם, כשאת שכר טרחת הפועלים, הכלים והמשווקים גובה בית הדין מהציבור מקבל הפירות. תקנה זו

מקובלת היום אצל רוב הפוסקים¹, ואין אני בא במאמרי זה ח"ו לערער על כך אלא לברר שיטתו של הרמב"ם שלא הביא להלכה תקנה זו.

מקור התקנה מהתוספתא², וז"ל: בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות, כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותנים לו מהן מזון של סעודות והשאר מכניסים אותו לאוצר שבעיר. הגיע זמן תאנים, שלוחי בית דין שוכרין פועלים ואורין אותם ועושים אותן דבילה ומכניסים אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן ענבים, שלוחי בית דין שוכרים פועלים ובוצרין אותם ודורכין אותן בגת וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן זיתים שלוחי בית דין שוכרין פועלים ומוסקין אותן ועוטנין אותן בבית הברד וכונסים אותן בחביות ומכניסים אותן לאוצר שבעיר ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו עכ"ל. תוספתא זו הובאה ברמב"ן על התורה³, ברשב"ש⁴ ובתוספות רי"ד⁵.

2. הרמב"ם אינו מזכיר תקנת אוצר בית דין

הרמב"ם עצמו שהוא עמוד הפסיקה במצוות התלויות בארץ משמיט תוספתא זו ואינו מביאה להלכה ודבר זה תמוה כי אם מדובר בתקנה מרכזית כל כך בחיי העם בשנת השמיטה, מדוע אין הרמב"ם מביאה? ועוד מדוע אין אזכור כלל של תוספתא זו לא בבבלי ולא בירושלמי?

והנה יש הסוברים שבעצם אין כל חידוש בתוספתא זו אלא יש בה רק סידור טכני נוח ולכן הרמב"ם לא מצא לנכון להביאה (כך עולה ממכתבו של הרב ישראלי לרב הרצוג זצ"ל⁶) אך כשנעיין היטב בדרך עבודת אוצר בית דין על פי התוספתא ובשיטת הרמב"ם בכל אחת מפעולות אוצר בית דין (כפי שיתבאר להלן) מסתבר יותר לומר שהרמב"ם השמיט תקנה זו מפני שהוא חולק על האפשרות או על הצורך ההלכתי לקיים אוצר בית דין⁷.

1. חוץ מוועדות השמיטה של העדה החרדית, שמאז ומעולם התנגדה לדרך זו. ועיין בספר אל תראי אדמה, לרמ"ז זורגר, שמביא סיבות לכך.
2. שביעית פרק ח הלכה א"ב.
3. פרשת בהר פרק כה פסוק ד.
4. סימן רנח.
5. פסחים דף נא עמוד ב.
6. בספר פסקים וכתבים לרב הרצוג, חלק ג סימן עב, ועיין עוד בחוברת מדריך שמיטה לצרכן עמוד 112.
7. ועיין בפסקים וכתבים שם שגם הרב הרצוג סובר כך.

והנה הרדב"ז⁸ כותב שתי סיבות להשמטה זו של הרמב"ם: ראשית שאינה להלכה, ושנית שתקנת אוצר בית דין היתה רק בתקופת המשנה, שהיה כוח בית דין חזק להיות "אוצרין ומחלקין", מה שאין כן בימינו.

בדברי הרדב"ז יש לעיין, כי הסברו הראשון שתוספתא זו אינה להלכה אינו מנומק - מדוע אכן אין זה להלכה? וגם הסברו השני, שתוספתא זו היא כן להלכה, אלא שאין היום כוח לבית דין להיות אוצרין ומחלקין - מדוע אין כוח לבית דין? אגב, בלשון התוספתא "בראשונה" קצת רמוז שאין תקנה זו נוהגת היום אלא רק פעם, אך צריך לברר מדוע אכן תקנה זו נהגה רק "בראשונה" ואינה נוהגת לפי הרמב"ם היום.

3. התועלת באוצר בית דין

כשנעייין בתוספתא ובפוסקים וננסה להגדיר מהם היתרונות שבאוצר בית דין, נמצא ארבעה דברים:

א. ביקורת על הברחת פירות בכמות גדולה, דהיינו פתרון החשש למסחר בפירות שביעית.

ב. ארגון עבודות הקטיפ וייצור היין, השמן והדבילות בהיקף גדול - דבר שלא ניתן מסיבה הלכתית להיעשות באופן פרטי על ידי המגדל. (משנה שביעית פרק ח משנה ו, פרק ה משנה ז)

ג. חלוקה מסודרת של הפירות לציבור הרחב.

ד. פתרון בעיית הביעור.

ננסה במאמרנו זה לבדוק שיטת הרמב"ם בכל אחד מארבעת הנושאים דלעיל.

א. פתרון החשש למסחר בפירות שביעית

1. איסור מסחר בפירות שביעית

בהוספות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם⁹ מונה הרמב"ן את איסור סחורה בפירות שביעית כאיסור דאורייתא הנלמד מהפסוק "והיתה שבת הארץ לכם לאוכלה"¹⁰, ודרשו חז"ל לאוכלה ולא לסחורה.¹¹

8. הלכות שמיטה ויובל פרק ז הלכה ג.

9. מצוות עשה ג.

10. ויקרא כה.

11. עבודה זרה דף סב עמוד א, בכורות דף יב. בדעת הרמב"ן יש אומרים שאיסור סחורה הינו רק כשמחליף פירות שביעית בדברים שאי אפשר לאוכלם ועל כן מבטל מצוות עשה של

הרמב"ם עצמו בספר המצוות איננו מביא איסור זה. וגם בהלכות שמיטה ויובל פרק ו הלכה א לא מציין שזה איסור דאורייתא ונשאלת השאלה מדוע. כשנבדוק דרשות חז"ל על הפסוק הנ"ל רואים שהרמב"ם כן מביא להלכה הדרשות "לאוכלה" - ולא למילוגמא, ולא לזילוף, ולא להקיא, ולא למשרה, ולא לכביסה¹², ורק את הדרשה "לאוכלה" - ולא לסחורה משמיט הרמב"ם. ונראה לי לומר בטעם הדבר, שהרמב"ם סובר שהתורה אסרה בצווי "לאוכלה" שימוש שלא כדרכו בגוף הפרי. אך סחורה שאין בה שינוי בגוף הפרי לא נאסרה מהתורה, והדרשה "לאוכלה" ולא לסחורה הינה אסמכתא בעלמא.¹³

על פי זה ניתן להסביר מחלוקת אחרת. בירושלמי¹⁴ כתוב "אמר רבי יוסי, זאת אומרת שאסור לו ליקח אשה מדמי שביעית". לעומת זאת בתלמוד בבלי מסכת קידושין¹⁵ אומרת הגמרא "המקדש בפרות שביעית מקודשת". והרמב"ם בהלכות אישות (פרק ה הלכה ג) פסק "המקדש בפרות שביעית או באפר פרה אדומה וכו' מקודשת". והנה המשנה למלך (שם) מבין שהרמב"ם סובר כירושלמי, שלכתחילה לא יקדש בפרות שביעית, אך בדיעבד מקודשת, וזה כדעת תוספות בקידושין¹⁶ בתירוץ השני, שגם סוברים שלכתחילה אסור לקדש בפרות שביעית ורק בדיעבד הקידושין תופסים. אך הדברים אינם פשוטים כל כך כיון שבפירוש המשניות בקידושין (שם) כותב הרמב"ם ביטוי של לכתחילה: "ולמדנו מזאת המשנה שלושה עיקרים: אחד מהם שמקדשין בפרות שביעית" וכו', ואכן גם הרב קפאח בפירושו על הלכות אישות (שם) מביא כמה אחרונים שמוכיחים בדעת הרמב"ם שיותר לכתחילה לקדש בפרות שביעית, וגם תוספות במסכת עבודה זרה¹⁷ כותבים דעה זו: "מכל מקום לקדש אשה מותר, אף על גב דלאו "לאוכלה" הוא".

- "לאוכלה", אך אם קונה בפרות שביעית אוכל אחר, אינו עובר מהתורה. עיין בענין זה באריכות בספר שבתות שנים פרק יז במקורות והוכחות לכך.
12. הלכות שמיטה ויובל פרק ה הלכה ה.
  13. עיין בכרם ציון אוצר שביעית, חזון נחום עמוד יב, שמביא הרבה מקורות לסברא שגם לרמב"ם איסור סחורה הינו מהתורה, וכן את המקור הידוע ברמב"ם הלכות בכורות פרק ה הלכה ט, וכן הרבה מקורות לסברא שלרמב"ם סחורה הינו רק מדרבנן. ועיין עוד בשולחן ערוך יו"ד סימן קיז ובערוה"ש שביעית סימן כה סעיף ב וב"סיני" כרך כו עמוד סז ועמוד רמח במאמרו של הגרמ"ל זק"ש, שגם כן מוכיח כנטיית רוב המפרשים שלדעת הרמב"ם איסור סחורה הינו רק מדרבנן. ועיין עוד בשו"ת "משיב דבר" לנצי"ב חלק ב סימן קט.
  14. שביעית פרק ח הלכה ח.
  15. דף נב עמוד א.
  16. דף נב עמוד א דיבור המתחיל המקדש.
  17. דף סב דיבור המתחיל נמצא.

יוצא אם כן שיש מחלוקת יסודית בין הבבלי לירושלמי, או בין הרמב"ם ותוספות בעבודה זרה לתוספות בקידושין האם מותר לכתחילה לקדש אשה בדמי שביעית או לא. מהי נקודת המחלוקת ביניהם? יתכן שמחלוקתם היא בענין דלעיל, האם דרשת "לאוכלה" ולא סחורה פירושה שאיסור סחורה הינו מדאורייתא או מדרבנן. הירושלמי סובר שאיסור סחורה מדאורייתא, ולכן קידושי אשה אסורים בפרות שביעית, כי זה ביטול של מצוות עשה "לאוכלה", אך הבבלי וכן הרמב"ם ותוספות בעבודה זרה סוברים שאיסור מסחר הינו רק מדרבנן, וחכמים אסרו רק מסחר כדרך הסוחרים, אך מסחר קטן, וכן קידושי אשה שאין זה מדרך המסחר לא אסרו¹⁸. על פי זה ניתן להבין גם את הקולות בדיני מסחר שמביא הרמב"ם¹⁹ שבדבר מועט ליכא איסור מסחר וכו', עיין שם, וכן דעת תוספות סנהדרין²⁰ שאומר "והא דאסור לעשות סחורה בפרות שביעית היינו כשמוכרה בשוק כעין חנות, דדמו לסחורה, אבל בפעם אחת וכעין אקראי בעלמא ליכא משום סחורה"²¹ שכיוון שאיסור מסחר הינו רק מדרבנן אסרו חכמים רק במסחר גדול כדרך הסוחרים, בשוק וכו' אך במסחר קטן ואקראי הקלו.

2. דרך מסחר בפירות שביעית האפשרית לדעת הרמב"ם

בהלכות שמיטה ויובל (פרק ו הלכה א) פוסק הרמב"ם "אין עושים סחורה בפרות שביעית ואם רצה למכור מעט מוכר..." ובהלכה ב (שם): "לקח ירקות לאכול והותיר - מותר למכור המותר... וכן אם ליקט ירקות לעצמו ולקח מהן בנו או בן בתו ומכר - הרי זה מותר". דיוק פשוט ראשון מהרמב"ם, שבהלכה א הגביל "למכור מעט" ובהלכה ב לא הגביל זאת, שרק כשמוכר בעצמו פרות שביעית מותר רק מעט, אך במכירה בדרך שינוי על ידי בנו או בן בתו מותר אפילו למכור הרבה. ולא עוד אלא שבהלכה ד מתיר הרמב"ם אפילו למוכרן בשוק, והטעם לכך - כפי שמסביר ערוך השולחן - כי זה שנוי בדרך המסחר. בהבנה זו הלך הרב קוק בשבת הארץ²² ופאת השולחן²³, וכן פסק הרב טוקצינסקי בספר השמיטה²⁴, והרבה להביא מקורות נוספים שלדעת הרמב"ם מסחר על ידי אחר מותר אפילו בכמות גדולה.

18. קצת ראייה גם מלשון התוספות בעבודה זרה שם "דמשום פריה ורביה אקילו ביה רבנן".

19. הלכות שמיטה ויובל פרק ו הלכה א.

20. דף כו דיבור המתחיל ימסרו.

21. וכן דעת התוספות בעבודה זרה שם.

22. שבת הארץ עמוד 541.

23. סימן כו סעיף קטן ב.

24. עמוד לה הערה 1.

יש עדיין לעיין בדברים, כיוון שאחד מיסודות השמיטה הוא ענין הפקרת האדמה, והרבה הלכות נאמרו שבעל השדה לא ינהג בשדהו בשנת השמיטה דרך בעלות. לדוגמא - הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה א) פוסק "ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה... אלא קוצר מעט מעט". ואם כן לא מובן כיצד אפשר לסחור בכמות רגילה כשהקטיף הינו מועט? אכן, בגלל קושי זה כותב הרב זילבר²⁵ שהיתר של סחורה על ידי אחר הינו ללקוט מעט ולמכור, ללקוט מעט ולמכור. ואכן גם החזון איש (יובא להלן) מדבר על לקיטה מועטת ומכירה, וכוונת שניהם שיש לחלק בין איסוף וקטיף כדרכו שאסור, לבין מסחר שנעשה שלא כדרכו שמותר אפילו הרבה. מעניין שהר"ש, הרע"ב, הרב קוק והרב טוקצינסקי לא הזכירו הסתייגות זו, יתכן בגלל שלא נזקקו לנושא הקטיף והתייחסו רק למסחר, אך יתכן שהם סוברים כסברא מעניינת שמצאתי בגרי"פ פרלא²⁶, שכל איסור התורה "שדך לא תקצור" אמור בקציר על מנת לסחור (כי הלוא קציר על מנת לאכול מותר) אך כשהקוצר אינו זה שמוכר ובוה יש שנוי מדרך המסחר, בקציר כזה אין איסור לא על הקוצר ולא על המוכר, ולכן קציר כזה יתכן ויהיה מותר אף בכמויות גדולות (אם כי יש בוודאי להעיר, שהרשות לקטוף בכמויות גדולות תהיה לכל אדם, ולא דווקא למגדל, כי השדה הפקר, אך החידוש הוא שמי שקטף יהיה מותר לו אף למכור בדרך שנוי במסחר).

אגב מה שכותב הרמב"ם "בנו או בן בתו" כבר העיר החיי אדם בספר "שערי צדק" (פרק יח) וכן הרב טוקצינסקי (שם) שהוא הדין על ידי אחר, והחידוש בבנו ובן בתו שאף על פי שהם קרובים אליו, ונראה כאילו בעצמו מוכר, שרי.²⁷ ערוך השולחן²⁸ ובית רידב"ז²⁹ בדעת הרמב"ם מסבירים:

א. בלוקח על מנת למכור אסור למכור בכלל.

ב. בלוקח או בלוקט על מנת לאכול ומוכר הנותר, מותר למכור אפילו בעצמו כשמדובר כמובן בכמות קטנה.

ג. בלוקט כמות קטנה על מנת למכור על ידי בנו או בתו גם כן מותר.

מהי כמות קטנה? לרוב הפוסקים זה מוזן ג' סעודות.³⁰

25. בספר הלכות שביעית סימן ז כיסא דוד סעיף קטן יד ובהערותיו למשנת יוסף חלק ג עמוד מו סעיף קטן ג.

26. ספר המצוות לרס"ג, עשה דף רסט, דיבור המתחיל ולכן בהכי.

27. בהמשך נראה שהגרי"א חולק על פרוש זה.

28. פרק כה סעיף ז.

29. פרק ז סוף סימן ב.

30. עיין מקורות רבים לכך שבת הארץ עמוד 540 הערה 4.

ערוך השולחן מביא ראיה לדבריו מלשון הרמב"ם (הלכה ג) "אלא מוכר המעט שמוכר אכסרה". וזה אולי הפרוש "ובנו מוכר על ידו" דהיינו קצת, על ידי על יד³¹ (אם כי מפירוש הרא"ש והרע"ב על המשנה השביעית פרק ז משנה ג נראה שעל ידו היינו בשבילו). מהר"י קורקוס על דברי הרמב"ם "אם ליקט" כותב, שאם ליקט על מנת למכור על ידי בנו או בן בתו יהיה מותר למכור אפילו הרבה (כדעות דלעיל), אלא שכוון שהרמב"ם נקט לשון דיעבד "אם ליקט" אין לעשות כן לכתחילה³². לגבי לוקח סובר כערוך השולחן, שאם קנה פרות הרבה אסור אפילו לבנו למכור, כי זה מסחר ממש.

החזון איש בדעת הרמב"ם³³ כותב לגבי לוקח כמו ערוך השולחן ומהר"י קורקוס. חידושו הגדול של החזון איש הינו לגבי לקיטה, שטוען החזון איש שסברת הרמב"ם היא כמו שיטת הגר"א והר"ר יוסף (מובא במלאכת שלמה על המשניות), שאפילו בלוקט על מנת למכור מותר לבעל השדה בעצמו למכור את הפירות.

החזון איש סובר שהיתר הרמב"ם הינו רק בקטיף מועט (לא כדרך הקוצרין)³⁴, שאז אין המכירה נחשבת כמסחר, ורק אם קונה פירות שביעית ומוכר אותם זה מסחר אסור, ואם ליקט הרבה על מנת למכור זה נקרא "אוספי שביעית" (סנהדרין כו) שאין ראוי לחבר לעשות כן, ובכל אופן מי שעושה כן לא פסלוהו בשביל זה. על פי זה מפרש החזון איש את מה שכתב הרמב"ם בהלכה ב "וכן אם לקט ירקות... בנו או בן בתו ומכר הרי זה מותר" - החידוש הוא שהלא למכור לסוחר והוא ימכור לצרכן זה בוודאי מסחר האסור לדעת הרמב"ם, אם כן הייתי חושב שבנו או בן בתו הם כאחר ויהיה אסור למכור דרכם מדין איסור מסחר, קמ"ל שבגלל קירבתם המשפחתית הם נחשבים כמו המלקט עצמו. אבל הוא עצמו, פשיטא שיהיה מותר לו למכור לצרכנים באופן ישיר³⁵. במאמרו של החזון איש "סדר שביעית"³⁶ מקל החזון איש עוד יותר, למכור גם דרך חנווני אלא שיש צורך שמלקט הפירות יתנה עם החנווני שאינו מקבל שכר עבור מסחרו, אלא רק כשליח המלקט ושכרו על הטרחה והשקעת הזמן. בגלל חשיבות דבריו של החזון איש אביאם כלשונם: "ומותר ללקט שיעור המותר

31. כך הבין משנת יוסף (חלק ג עמוד מה דיבור המתחיל והנה) בדעת התוספות.

32. בנקודה זו עיין במשנת יוסף חלק ג עמוד מז דיבור המתחיל והנה פרשנים לכאן ולכאן.

33. שביעית יג אות יו, דיבור המתחיל והגר"א.

34. שם דיבור המתחיל ולפרש.

35. אני מניח שרבים מהפרשנים חולקים על שיטה מתודשת זו של הגר"א והר"ר יוסף והחזון איש. ועיין ר"ש סיריליאו על המשנה בסנהדרין כד "סותר שביעית פסולים לעדות" וכתב רבינו שמשון ז"ל סותרין - שהלוקט בעצמו מוכר.

36. אות ו, מובא אחרי סימן כו בחזון איש שביעית.

אף אם אין דעתו לאוכלן אלא למוכרן לאחרים... והמוכר צריך ליקח בדמים שקיבל אוכלין ולאוכלן בקדושת שביעית ומותר ליקח כל אוכלין, אפילו בשר ודגים... במה דברים אמורים, בשילם לו הלוקח מיד, אבל אם לקח בהקפה ואחר כך שילם לו הדמים חולין לכל דבר. אם אין להלוקט לוקחין, מותר לו למוסרן לחנווני שימכור בשליחתו ויקצוב לו שכר כפועל, אבל לא ימכרם לחנווני על מנת למכור כי החנווני אסור לו ליקח על מנת למכור... וכן אסור למכור בחנות שמוכר כל השנה אלא מוכר בבית בסמטא או בחצר".

3. מסחר בהבלעה

בספר ציץ קודש מובא בשם מהרי"ל דיסקין שלא התנגד למסחר בפירות שביעית בדרך הבלעה, היינו למכור פירות שביעית ואתם דברים שאין בהם קדושת שביעית כשהתשלום הינו עבור הדברים שאין בהם קדושת שביעית. וכן פסק בבית רידב"ז (פרק ה). מה דעת הרמב"ם בזה? הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל (פרק ח הלכה יא) מביא את הגמרא (סוכה דף לט) שהקונה לולב ואתרוג מעם הארץ, משלם עבור הלולב ומבליע בו דמי האתרוג, ובפשטות מסתבר לומר שהוא הדין בכל מסחר פירות שביעית יהיה מותר לסחור בדרך הבלעה כזו³⁷. בכל אופן כיוון שלא מצאנו ברמב"ם מקורות מפורשים לענין זה, אין ברצוני להרחיב בזה אם כי יתכן בהחלט לומר שלדעת הרמב"ם יש כאן אפשרות נוספת של מסחר בפירות שביעית בדרך המותרת.

4. סיכום

נראה שלשיטת הרמב"ם ישנן דרכים המותרות על פי ההלכה בהן יכול החקלאי לשווק פירות שביעית הגדלים בשדותיו, אם על ידי אחרים בכמויות קטנות לפי חלק מהפוסקים, או אפילו בכמויות גדולות לפי פוסקים אחרים, ולפי החזון איש רשאי לעשות זאת אפילו על ידי עצמו בשיווק ישיר או על ידי חנוונים בדרך של שליחות ושכר על הטרחה.

על פי זה אם נחזור לשאלה ששאלנו על התוספתא בראשית מאמרנו, מדוע כתוב "בראשונה", התשובה ברורה (וכבר עמד עליה ה"דרכי דוד" על התוספתא שם), שהלא ראינו שישנם אופנים של מסחר המותרים בפירות שביעית, אלא שיש חשש שאנשים ירמו ויעשו מסחר שלא כדין, ועל כן לכאורה יש צורך לפקח שהמסחר יהיה

37. עיין שו"ת משנת יוסף חלק א סימן כג ושבת הארץ פרק ח סעיף יא ב הערה 8, ושם פרק ו הלכה א ג הערה 33, וכן במדריך שמיטה לצרכנים תשנ"ד פרק ה סעיף ה הערה 10.

אך ורק כדין. וזאת עשו חכמים על ידי בית דין. חומרא זו, של הצורך בפיקוח על המסחר, שכולו אסור רק מדרבנן לשיטת הרמב"ם, שייכת בזמן ששביעית נהגה מהתורה, ואז ראו חכמים צורך מפני הרמאים לתקן תקנת אוצר בית דין. אך בזמן הזה ששביעית מדרבנן והמסחר עצמו הוא מדרבנן, תהיה זו חומרא גדולה שאין בה צורך לבוא ולעשות פיקוח כזה על ידי אוצר בית דין, ועל כן השמיט הרמב"ם תקנה זו, כי הוא סובר שהיום אין בה צורך אף על פי שבימי קדם כששביעית נהגה מהתורה (אף שמסחר נאסר רק מדרבנן) היה מקום להחמיר ולחוש לרמאים ולמנות בית דין שיפקחו על כך.

ב. ארגון עבודות הקטיף והיצור

התועלת השנייה שהבאנו לעיל בתקנת אוצר בית דין הינה בפיקוח על עבודת הקטיף ובעיקר על יצור דבילות, יין ושמן מפירות שביעית.

בדין זה של התוספתא יש לדון, כיוון שבמשניות שביעית (פרק ח משנה ו ופרק ה משנה ז) מבואר שגם קטיף מותר, רק בשינוי ובכמויות קטנות, וגם עבודות עשיית היין מותרות רק בשינוי ובכמויות קטנות ונפסק הדבר ברמב"ם³⁸. אף אם נתיר לבית דין לקטוף כמויות גדולות, לעשות פעולות אלו של יצור יין שמן ודבילות בשנוי זוהי בעיה גדולה, ואם כן יתכן שכל התקנה של אוצר בית דין שבאה להקל על הציבור בפתרון בעיית הקטיף ועשיית יין ושמן היתה לפני תקופת המשנה שעדיין לא נאסרו עבודות אלו כדרכן ועל כן כתוב בתוספתא "בראשונה". אך לאחר שעבודות אלו נאסרו לא יוכל גם בית דין לעשותן. הנחה זו אינה פשוטה כל כך, מכיוון שיש להסתפק האם המלאכות האסורות מדרבנן נאסרו גם לבית דין, או שכל ענין תקנות חכמים היה למנוע מאדם פרטי לעבוד בשביעית, אך כשהדבר נעשה על פי בית דין לטובת הציבור הדבר לא נאסר.

במלאכת הקטיף והבציר רבו הפוסקים שהתירו לבית דין לקצור ולקטוף כדרכו³⁹ כי אין זה קטיף דרך בעלות ואין לך הפקר גדול מזה⁴⁰, אך יש שהחמירו והתירו קטיף מרוכז רק על ידי נכרים⁴¹, וטענו שלבית דין הדבר אסור, ואכן מעניין

38. הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכות כב"כד.

39. מקורות רבים לכך במדרין שמיטה לחקלאים פרק כה הערה 4.

40. עיין חזון איש שביעית יב אותיות ה, ו, ח.

41. עיין ספר מנחת ירושלים פרק ט סעיף ס שכך היה אוצר בית דין של הגר"ח ברלין, ועיין בכרם ציון פרק ג גדולי ציון סעיף קטן יג.

שבהבנת התוספתא כותב הר"ש סיריליאן⁴² שבציר הפירות על ידי שלוחי בית דין הינו בפירות שישיית שנכנסים לשביעית, מפני שסובר שבפירות שביעית אסור לבית דין לארגן קטיף ובציר⁴³. שאלה דומה קיימת גם לגבי איסור שקילה (רמב"ם שמיטה ויובל פרק ו הלכה ג) שגם בה יש שהתירו לבית דין לארוז ולשקול כרגיל ויש שאסרו.⁴⁴

גם לגבי מלאכות לצורך הפירות, שיצא פרי גדול וטוב (לאוקמי פירא), שפשטות הרמב"ם לאסור זאת מדרבנן (הלכות שמיטה ויובל פרק א)⁴⁵, אך עבור אוצר בית דין יש שרצו להתיר זאת לכתחילה.⁴⁶

גם לגבי האיסור לשמור את פרותיו, שפוסק אותו הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה כד) ואומר שמי שעובר עליו ביטל מצות עשה, יש בעיה גדולה, כי אוצר בית דין במפורש שומר על הפירות ולא מחלקם חנם לציבור ואף לא מאפשר לציבור לקחתם חנם ממחסניו, ומהיכן הותר לו זאת? יש שטענו שכיוון שזה לטובת הציבור הפירות נשארים הפקר אף על פי שבית דין בעצם לא מאפשר גישה אליהם⁴⁷ (בענין זה נדון בהרחבה בפרק הבא).

לגבי ייצור דבילות, שמן ויין, יש מקום לומר שרק ליחיד נאסר הדבר כדי שלא יבוא לקטוף הרבה, אך לבית דין שדואג לכלל הציבור לא אסרו⁴⁸, אך כפי שהבאנו לעיל יש בהחלט מקום לומר שגם לבית דין הדבר נאסר, וכל היתר התוספתא היה רק "בראשונה", אך אחרי שהמשנה אסרה נאסר לכל, גם לבית דין, וכיוון שמהרמב"ם אין הוכחה שמחלק בין בית דין ליחיד, על כן יתכן שהרמב"ם יחלוק גם לגבי התועלת השנייה שישנה מתקנת אוצר בית דין.

42. על הירושלמי שביעית פרק ט הלכה ד והלכה ו.

43. החזון איש שם מביא הרש"ס וחולק עליו. ועיין עוד חזון איש שביעית סימן יא אות ז בקושיותיו על שיטת הרש"ס.

44. עיין מדריך שמיטה לחקלאים פרק כה.

45. עיין מקורות רבים בנושא זה במדריך שמיטה לחקלאים פרק ב הערה 7.

46. עיין התורה והמדינה חלק ד עמוד קלט סעיף ז שהתירו ריסוסים באופן חופשי עבור בית דין (ועיין מדריך שמיטה לחקלאים פרק יא סעיף ה ופרק יז סעיף א).

47. ירושלם שבת הארץ פרק א הלכה ה הערה 87 ומשנת יוסף חלק ג עמוד נג סעיף יד ומנחת ירושלים שבת ט סעיף כח"כ ומדריך לחקלאים פרק יב סעיף ב.

48. וכן כתב החזון איש שביעית סימן יא אות ז, עיין בשבת בארץ פרק ד הלכה כג הערה 13 במקורות לשיטה זו וכן במדריך שמיטה לצרכנים עמוד 112.

ג. חלוקת הפירות

התועלת השלישית שיש באוצר בית דין הינה באפשרות לבצע חלוקה מסודרת וצודקת של פירות שביעית על ידי בית דין. והנה לעיל הראינו שבהחלט ישנם דרכי מסחר בפירות שביעית המותרים בהלכה - דבר שאולי פוטר את הצורך בהתערבות בית דין.

אלא שיש עדיין לדון בכלל בהיתר של בית הדין לבצע חלוקה כזו. דהנה אם מדברים על איסוף של בעל השדה את פרותיו והוא נותנם לבית דין זה מסתבר שמותר, וניתן לשייך זאת לדברי התוספתא (שביעית פרק ז הלכה ו) ששביעית ומעשר שני נותנים אותן לחבר עיר בטובה, ומבאר הרב ליברמן⁴⁹ שחבר עיר פירושו אוצר בית דין, דהיינו שמותר לחקלאי לתת לבית דין פירות בכמות גדולה (יותר מחיוב מסיו הרגילים) אף על פי שיחזיקו לו טובה עבור נתינת פירות שביעית.

אם מדברים אנחנו על אוצר בית דין במתכונתו היום, היינו בשליטה של בית דין על הפירות המופקדים של החקלאים מתוך מטרה לספל בפירות אלו ולחלקם כראות עיניו (כמובן לטובת הציבור), בזה יש לכאורה בעיה קשה, דהנה אומרת הגמרא (בבא מציעא דף לט) ששביעית היא "אפקעתא דמלכא" ונחלקו הפוסקים בגדרה של הפקעה זו.

דעת הבית יוסף⁵⁰ שהמלך (הקב"ה) ציווה על הבעלים שיפקירו ובכך יקיימו הבעלים מצוות "ונטשתה"⁵¹, אך לבד, ללא הפקר הבעלים אין הפירות מופקדים ויש להפריש מהם תרומות ומעשרות⁵². המבי"ט⁵³ והמהרי"ט⁵⁴ חולקים וסוברים ש"אפקעתא דמלכא" פרושה שהתורה הפקירה, "כי לי כל הארץ"⁵⁵, ולכן אפילו אם יגדור כרמו וכו' פרותיו הפקר. האחרונים דנו בגדר הפקר האם הינו סילוק רשות הבעלים מהחפץ או הקנאת החפץ לכל מי שרוצה לזכות⁵⁶ והצפנת פענח⁵⁷ אומר שבמקום שהפקר ממילא, ולא תלוי בבעלים, כגון שמיטה לשיטת המבי"ט או גר שמת ללא יורשים, כאן ההפקר לכולי עלמא הינו סילוק רשות ולא הקנאה.

49. תוספתא כפשוטה פאה עמוד 190 ושביעית עמוד 788.

50. שו"ת אבקת רוכל סימן כד.

51. פאת השולחן כג סעיף קטן כט.

52. עיין במבוא לשבת הארץ פרק יא שם. לשיטה זו אם הבעלים לא גדר כרמו ולא גילה בפרוש ששומר הפירות לעצמו, פרותיו הפקר.

53. חלק א סימן יא.

54. חלק א סימן מג.

55. שמות פרק יט פסוק ה.

56. עיין אנציקלופדיה תלמודית ערך הפקר.

57. גדרים פרק ב הלכה יד, מתנות עניים פרק ב דף לא ע"ג ושם פרק ד דף נט ע"ג.

אם נעיין ברמב"ם הרי שמפשטות לשונו הן בספר המצוות (עשה קלד) והן בהלכות שמיטה ויובל (פרק ד הלכה כד) משמע לכאורה שיש מצווה על הבעלים להשמיט, כשיטת הבית יוסף, (כי אם שמיטה חלה בכל מקרה, ועל הבעלים קיים רק האיסור לשמור ולעבוד, היתה המצווה צריכה להופיע כמצוות לא תעשה בלשון איסור, ולא כמצווה חיובית לשמט), אך במנחת חינוך⁵⁸ דן ברמב"ם ומביא פנים לכאן ולכאן, ואומר שיש ספק שקול האם דעת הרמב"ם כמבי"ט או כבית יוסף, ודנו בכך עוד אחרונים ולא הכריעו.⁵⁹

אם נאמר שהבית יוסף סובר שהפקר פירושו "הקנאה" יש סברא לומר שבעל השדה המפקיר שדותיו מקנה כוח ההפקר שלו לציבור דרך בית-דין, (וקצת ראייה לכך מלשון הרמב"ם בפירוש המשניות⁶⁰ שכותב "אסור לקצוץ אילנות בשנה השביעית כשיתחילו לעשות פרי... מפני שהוא גזול בני אדם, שהקב"ה נתן פרותיהם לכל בני אדם"). אך אם נאמר שדעת הרמב"ם כהמבי"ט, שההפקר של שנת השמיטה פירושו "הסתלקות", אזי כל כוח אוצר בית דין הינו מפוקפק, כי מה כוחם לאסוף ולשמור הפירות יותר מאחרים ובאיו רשות יכולים לאסור על אחרים לעשות כן?

ד. פתרון בעיית הביעור

התועלת הרביעית שהבאנו לעיל של אוצר בית דין הינה בפתרון בעיית הביעור, שכיוון שהפירות הינם אצל בית דין הרי הם עדיין הפקר ועל כן פטורים מהצורך בביעור. אכן דבר זה עצמו נתון במחלוקת הפוסקים האם כשהפירות אצל בית דין יש צורך בהפקתם שנית בהגיע עת הביעור או לא⁶¹, אך בלי להיכנס לזה התועלת בענין זה מאוצר בית דין אינה גדולה כל כך, וכי יש בעיה לקחת ולהפקיר הפירות בפני שלושה?

לגופו של ענין לשיטת הרמב"ם בוודאי שתועלת זו איננה קיימת, כי הרמב"ם פוסק⁶² "אין ביעור אלא שריפה" ועל כן כל פרי שיישאר גם אצל בית דין אחר זמן הביעור יהיה טעון שריפה.⁶³

58. מצווה פד.

59. עיין אפיקי ים חלק ב סימן כד וכה ובספר לאור ההלכה לרב זוין עמוד צו הערה 19.

60. שביעית פרק ד משנה י.

61. עיין בזה בשבת הארץ פרק ז הלכה ג סעיף ב ובהלכה ו הערה 6.

62. הלכות שמיטה ויובל פרק ז הלכה ג ופירוש המשניות שביעית פרק ט משנה ב.

63. עיין עוד ציץ אליעזר חלק ט סימן מג.

סיכום

אף שהבאנו בתחילת מאמרנו את הדעה שהשמטת הרמב"ם את תקנת אוצר בית דין הינה מפני פשטותה, והרמב"ם איננו חולק עליה, ניסינו להוכיח במאמרנו זה דרך אחרת, שלפחות לחלק מהמרכיבים של תקנת אוצר בית דין אין הרמב"ם מסכים, וחלק אחר הינו מיותר, והיה נחוץ רק בתקופות קדומות כששביעית נהגה מהתורה. היום ששביעית מדרבנן ניתן לפי הרמב"ם לבנות דרך שיווקית כשרה מבחינת ההלכה של פירות שביעית גם מבלי להיזקק לתקנת אוצר בית דין.